

A bőrdudák családja térben és időben egyaránt messzire kiterjedő népes rokonsággal rendelkezik. A közeli rokonok sokban hasonlítanak egymásra, míg a távolabbiak rokonságát olykor alig lehet fölismerni. A magyar duda külsőre a legtöbb dudatípushoz hasonlít, sajátos zeneisége azonban megkülönbözteti azoktól.

A MAGYAR BŐRDUDA

A magyar bőrduda napjainkig megőrizte azt a hangzásvilágot, aminek eredete a legkorábbi idők kettőssípjainak korába nyúlik vissza.

Az antik kettőssípok két csoportot alkotnak, melyek közül a korábbiak a szalmasípval szóló, széttárt szárú kettőssípok (tárogatók), a későbbiek pedig a nádsípval működő, párhuzamos szárú (paralel) kettőssípok.

A régebbi típusú sípok dallamsípján négy hangnyílás volt, a kísérősípon három. A két síp hangjai egymást kiegészítő ellentétpárként hozzák létre a harmóniát.

Valami hasonlót élünk meg a férfi és nő ellentétpár-viszonyú kapcsolatában, ahol az eltérő felek szerepe egy közös alaphangról indul (szerelem), majd mind dominánsabban elkülönül, s a felfokozódó polifónia végül egy közös rezgésen megállapodva jut nyugvópontra, ahol az ellentétek teljes egységgé formálódnak.

Ez a mélyen emberi zenevilág évezredekken át jellemezte az ókori Kelet kultúráját, míg egyszer egy új síptípust fedeztek föl: a nádsípot.

A nádsípok hosszú nyelve nem tette lehetővé, hogy a két sípot széttartó pozícióban használják, így új forma jött létre, a párhuzamos szárú kettőssíp, új hangzással.

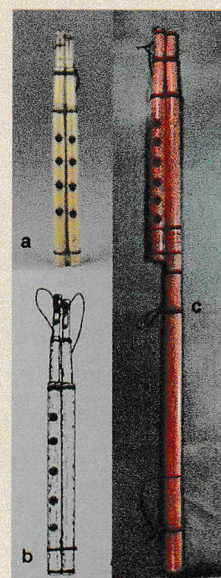
Az új síptípus kialakulása után döntő jelentőségű változások vették kezdetüket, melyek eredményeként újabb hangszertípusok alakultak ki. A változtatásokat az eredeti hangzáshoz (mint aranykorhoz) való visszatérés igénye jellemezte.

Az újonnan kialakított párhuzamos kettőssípokon (2 kép a), a szerkezetéből adódóan, a dallam egyszerre szól mindkét csövön, így az ellentétpár harmóniájára épülő hagyományos polifóniával szemben homofónia alakult ki, vagyis egyhangúság. Nem csak az alaphang esetén, hanem a dallamjátékban is. Mondhatnánk, a férfi-nő egymást kiegészítő szerepét felváltotta a férfi-férfi, vagy nő-nő kapcsolat.

A régi hagyomány őrzői az új síptípus hangzását igyekeztek megváltoztatni, míg

1. kép - Széttárt szárú kettőssípok (sumér, etruszk, görög)

2. kép
Párhuzamos
kettőssípok:
Egyiptom

azok, akiknek nem volt korábbi síphagyományuk, változatlan formában továbbították azt.

Az Arab félsziget őslakó nomádjai voltak a párhuzamos kettőssípok felkarolói, akik a Kr. e. első évezredtől kezdtek mind nagyobb számban beszivárogni az ókori Kelet irigylően gazdag nagybirodalmaiba. Nekik nem okozott gondot az ellentétpár hiánya, szívesen átvették a párhuzamos kettőssípokat, és ezt építették be zenehagyományukba. A hangszer népszerűségét és széles körű elterjedését nagymértékben elősegítette az egyszerűbb játéktechnika. Sokkal könnyebb volt ugyanis a két sípon egyszerre játszani, mint a két sípon külön-külön.

Ez a párhuzamos szárú kettőssíp Mohamed hódításainak idején mindenütt elterjedt az iszlám világban, ezért a zenetörténeti kutatás ezt a síptípust egyenesen arab eredetű hangszernek véli.

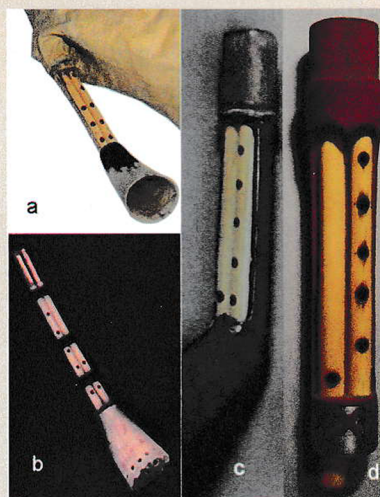
A kétféle kettőssíp együttélésére a kr. e. első évezredből az Ószövetségben találunk említést. Nabukodonozor udvari zenészeinek felsorolásából kiderül, hogy az új síptípus ekkor még csak a sor végén kapott helyet. (Dániel könyve 2. 3. - 5.): *"Mihelyt halljátok a kürtnek, síp-nak, cziterának, lantnak, dudának és mindenféle hangszernek szavát;..."*. Síp alatt a széttárt szárú, régi típusú kettőssípokat érti a fordító - Károli Gáspár (görög: aulos=síp), míg a duda név az akkor újszerű, párhuzamos kettőssípokra vonatkozik, melyek két sípján egyszerre szólt ugyanaz (görög: szimfónia=duda, csimpolya).

A haladóbb szellemű hagyományörzők meglátták és értékelték az új síptípusban, a nádsípban rejlő hangzás és játéktechnikai lehetőségeket, ezért megpróbálták azt a régi hagyományú zenére alkalmassá alakítani. A két sípon lévő hangnyílások számát és arányát megváltoztatták, aminek egyik módja az volt, hogy az egyik sípszáron megszüntették az összes hangképző nyílást.

Ez esetben a kísérősíp hangja egy tartott hang lett (bordun), ami eleinte a dallam-

síp alaphangjával volt azonos (2 kép b), később egy oktávval mélyült (2 kép c).

Már a régi Egyiptomban kialakult ez az utóbbi forma, ami ott máig fennmaradt, mint ókori örökség annak ellenére, hogy az iszlám nem ezt a hangzásvilágot tekinti magáénak. Ez a bordun-kíséretes zenevilág időközben meghódította a mediterrán térségek európai részét és az Atlanti partvidéket is egészen a Brit szigetekig. Az Indo-európai nyelvű népek dudatípusai máig őrzik ezt a zenei hagyományt. Széleskörű elterjedése ez is játéktechnikai egyszerűségének köszönheti, hiszen a zenésznek csak egy sípon kell játszania. A hangzásban így egyfajta passzív polifónia valósul meg, ami még nem éri el a többszólamú dallamjáték színvonalát.

3.kép

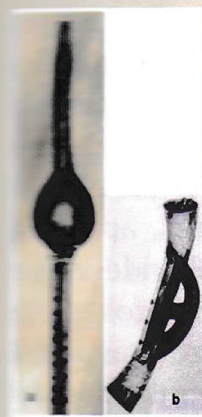
Félparalel kettőssípok:
a - Kaukázus, b - Jánoshida (rekonstrukció), c - Kükládok szigetcsoport, d - Kecskemét

A másik megoldás az volt, hogy a kísérősípon csak a hangnyílások felét szüntették meg úgy, hogy az alsó kettőt vagy hármat meghagyták. Így már teljes mértékben vissza lehetett állítani a hajdanvolt többszólamú játékot.

Az öt hangképző nyílású dallamsíp mellé három, vagy kétlyukú kísérősíp került (3 kép a, b). Mindkettő alkalmas volt a polifon dallamjáték és homofon zárlat ellentétpárjának megvalósítására, az ősi zenehagyomány visszaállítására. Közülük a kevesebb lyukú kísérősípos változat adott nagyobb teret gazdagabb polifóniára, a további fejlődést tehát a kísérősíp hanglyukainak tudatos csökkentése jellemezte. Idővel az egylyukú változat is kialakult (3. kép c). Ilyen a magyar duda sípszára is (3. kép d), ahol a második szólam már egyértelműen ritmuskíséretté módosult.

Tűkűsípok, hólyagsípok és hólyagdudák

A széttárt szárú kettőssípok szalmasípjai vízigényesek voltak, amihez a szükséges nedvességet a folyamatos fúvás biztosította. A nádcsípok ezzel szemben szárazon szólnak, így ezekre a fúvás nedvessége rossz hatással van, a síp a túlzott nedvességtől elhangolódik, vagy működésképtelenné válik. Ez a probléma mediterrán és fél-sivatagos éghajlatú térségekben az alacsony páratartalom miatt nem merült föl, így ott ma is szájból fújják a sípokat. Máshol, így a kontinentális éghajlatú Európában, vagy a monszun klímájú Indiai félszigeten viszont már nehézséget jelentett a sípok túlzott mértékű átnedvesedése.

Szélkamrás és szájtölcséres kettőssípok:
a – India,
b – Baszkföld

Ennek elkerülésére a sípokat kihelyezték a szájuregből egy olyan eszközbe, ami a fúvás nedvességét magába szívta. Ilyen volt pl. a szaruból

készült szájtölcsér, vagy a lopótökből, esetleg kókusztermésből kialakított szélkamra. Később a merev lopótök testet rugalmas disznóhólyaggal cserélték föl, ami eleinte nem tömlőként, hanem szélkamraként működött, a befújt nedvesség föl vételét szolgáló funkcióval.

A sztyeppei nagyállattartó népek a ló vagy szarvasmarha hólyagját használták vizestömlőnek, így sípjait is ilyen hólyagtömlőkbe szerelték. Egy ilyen nagyméretű hólyag alsó végébe kötözött sípszár túlságosan távol esne a zenész

kezétől, ezért itt a sípszárat a hólyag oldalán vágott nyílásba csatlakoztatták.

Ez a felszerelés már módot adott arra, hogy a hólyagot a két tenyér között szorítva préseljék a levegőt a sípokba, miközben lélegeznek. Ez már a bőrduda fúvásmódja, ami fölöslegessé tette a pofaizmok préselésével történő korábbi folyamatos fúvástechnikát. Ezeket a hólyagsípokat már hólyagdudának nevezzük. Ilyen hólyagdudákat ma is használnak a Középső Volga-vidék népei. A hangszer *stivir*, illetve *sapar*, vagy *szápár* neve alapján valószínű, hogy kialakítói és széles körű elterjesztői a szabírok voltak. Valószínűleg az ő nevüket őrzi a kaukázusi guda stviri (szabír dudu) névalak is.

A tömlőhasználat felfedezése, vagyis a bőrduda elve – e szerint – szabír őseinknek köszönhető. Hetedik századi széttelepülésüket jelzik a hólyagdudákra utaló tárgyi emlékek. A Volga-vidéken ma is eredeti formájában találjuk a hólyagdudát, a Kárpát-medencében pedig megannyi régészeti lelet, így a jánoshidai darucsont kettőssíp, és a hólyag felfúvására szolgáló csontcsövecskék utalnak a hólyagtömlős kettőssípok használatára.

A bőrdudát tehát sztyeppei kultúrájú rokonnépeink által ismerték meg szerte Európában. A hólyagdudákra jellemző nagyméretű szarutölcsér alapján az újonnan megismert hangszertípust tülök-muzsikának nevezték el Európa népei (cornemuse, cornish pipe).

Az újabb európai dudatípusok már nem is emlékeztetnek a valamikori hólyagdudára, a régebbi ábrázolásokon azonban még megtaláljuk a kettős sípszárakat és a nagyméretű szarutölcséreket.

Kozák József

Hólyagduda. Volga-vidék

Kettős sípszáros dudu (Skócia) és Cornemuse (Franciaország). 15. század.